

Danzig og kongens støtte til søsterens flugt fra sin stærkt katolsksindede mand – om end andre årsager muligvis har spillet en større rolle i denne sag, end Schwarz Lausten lader dem have.

Der er dog også aspekter af Christian 2.s virksomhed, der taler imod en opfattelse af kongen som udelukkende drevet af sit evangeliske sindelag. Her er det naturligvis primært kongens tilbagevenden til katolicismen i 1530, men også hans fortsatte medlemskab af ordenen Den Gyldne Vlies, som var stærkt katolsk, der falder i øjnene. På disse og andre punkter forsøger Schwarz Lausten efter min mening visse steder i lidt for høj grad at glatte kildernes modstridende udsagn ud, ligesom han tenderer mod at bruge sin tese om, at Christian 2. var overbevist lutheraner, som præmis i sin argumentation.

Dette kommer fx til udtryk i omtalen af et egenhændigt notat af Christian 2. vedrørende hans tilbagevenden til katolicismen (s. 352f), hvor kongen på bagsiden har skrevet: *primo querens regnum dei et just.* (Matt. 6,33). Dette tager Schwarz Lausten som tegn på Christian 2.s sjælekvaler ved at vende tilbage til katolicismen. Herimod kunne man pege på i hvert fald to forhold, som han selv gør opmærksom på andre steder i bogen. For det første sproget: Som flere steder bemærket (bl.a. s. 212) er netop det at bruge Biblen på folkesprogene et tendentielt evangelisk træk; man skulle derfor have forventet at citatet var på dansk eller tysk, hvis Schwarz Laustens argumentation er rigtig. For det andet selve citatets indhold: Såvel evangeliske som »katolske« mente at søge Guds rige (jf. s. 185), hvorfor det at henvise til dette ikke *i sig selv* er evangelisk. Disse indvendinger skal ikke tages som udtryk for, at Schwarz Laustens tese nødvendigvis er forkert, blot at forholdene er mindre entydige, end de fremstilles visse steder i bogen.

Det faktum, at der blandt Christian 2.s medarbejdere igennem hele perioden var både katolske og evangeliske, kunne endvidere have fortjent en nærmere analyse.

Der er tale om et velkomment og indgående bidrag til udforskningen af en af de mest begivenheds- og konsekvensrige perioder i Danmarks historie. Den udnytter flere interessante og hidtil delvist uudnyttede kilder, således bl.a. omkring processen mod Christian 2.s fætter, Willom van Zwolle, der blev brændt som luthersk kætter, og korrespondancen mellem Christian og hans medarbejdere, heriblandt ikke mindst en formodet instruks fra Christian til gesandten ved kejserhoffet, Melchior de Germania (s. 320f).

Martin Schwarz Laustens bog repræsenterer en massiv arbejdsindsats og et meget stort kildekendskab, ligesom der argumenteres til tider meget overbevisende for kongens evangeliske sindelag. Med Christian 2.s alenlange historiografi in mente er det sidste ord dog formentlig endnu ikke sagt i spørgsmålet om »den røde konges« trosmæssige tilhørsforhold og forholdet mellem dette og hans politiske praksis.

Johan Jensen

Anne Kathrin Brinker: *Armenfürsorge als Sozialpolitik im frühmodernen dänischen Staat.* (Beiträge zur deutschen und europäischen Geschichte, Band 11). (Verlag Dr. R. Krämer, 1994). 90 s., 32 DM.

Som titlen angiver, er formålet med denne bog – en tysk specialeafhandling – at se den danske fattigforsorg som udtryk for en socialpolitik. I indledningen redegør forfatteren for de teorikomplekser, hun vil anvende til analysen. Det er dels Gerhard Oestreichs »Sozialdisciplinierung«, hvor øvrighedens for-

anstaltninger skabte en ændring af mentaliteten, der først og fremmest fandt sit udtryk i en bedre disciplinering af arbejdskraften. Dels er det Christoph Sachse og Florian Tennstedt, der ser den væsentlige udviklingslinje i overgangen fra en selvforsyningsøkonomi til en markedsøkonomi, hvor de sociale sikringssystemer også tjente til en social disciplinering af marginale grupper.

Derefter gennemgås – på baggrund af den publicerede litteratur og enkelte udvalgte publicerede kildegrupper – først kort den almindelige økonomiske historie 1500-1660, derefter fattigforsorgen og endelig Christian den IV's tugt- og børnehus. I hele den førte politik ser forfatteren sine antagelser om en disciplinering og marginalisering bekræftet.

Det er en lille bog, som ikke giver væsentligt nyt for en dansk læser, men

den sammenfatter de hidtidige danske forskningsresultater og gør dem tilgængelige på et internationalt hovedsprog.

Den bærende opfattelse af, at politikken skabtes centralt, kan man måske overveje. Netop børnehusets fallit viser vel den kongelige politiks begrænsninger, og det er lidt for skarpt at sige, at fattigforsorgen skiftede fra at være kirkelig til at være statslig: Langt det meste af fattigforsorgen udførtes, som forfatteren rigtigt beskriver det, af lokale myndigheder: byråd, lensmænd og præster. Man bør måske også afbalancere forfatterens opfattelse af den centrale politik som motoren med mentalitetsændringer, der lige så meget som kongebud prægede de lokale beslutningsprocesser, hvor fattigforsorgens udformning reelt oftest fastlagdes.

Ole Bay

## DET 19. ÅRHUNDREDE

Anders Monrad Møller (udg.): *Kong Christian VIII.s dagbøger og optegnelser*, IV: 1839-48, 1-3. (Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie, 1995). 1.207 s., 750 kr.

Med udgivelsen af Christian 8.s dagbøger og optegnelser fra perioden 1839-48 er der på fornem vis sat punktum for det store arbejde, som rigsarkivar Axel Linvald påbegyndte i 1929. I tre omgange, 1943, 1973-76 og 1983, er den flittigt skrivende Christian 8.s dagbøger og optegnelser fra prinseårene udgivet, og med udgivelsen af dagbøgerne fra kongeårene er værket nu afsluttet. Det tjener det danske historikermiljø og især folkene i det udgivende selskab til stor ære, at man fortsatte Linvalds ambitiøse projekt, ligesom det også bør bemær-

kes, at Carlsbergfondet gennem alle årene har bevaret tålmodigheden og bekostet udgivelserne.

Denne sidste del i tre smukke bind er en ualmindelig flot udgivelse, der bestemt er en konge værdig. De mange, meget flotte illustrationer er en fryd for øjet, hvortil kommer glæden over den originalitet, der ligger bag udvælgelsen af dem. Det er fornemt. Det er det også, at den sidste enevældige konges egenhændige dagbøger er udgivet in extenso. Som begrundelse hedder det, at de må siges at have en sådan interesse, at det må være det eneste rigtige (s. 792). Det er jeg helt enig i. Dagbøgerne er især interessante, fordi de er skrevet af den sidste *enevældige* konge. Kortfattet skildrer han sine daglige gøremål, de utallige audienser han gav, de mange